

ПРИТИКА

Дмитро Микитович

**ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
ТА КОМПЕТЕНЦІЇ ЮРИСДИКЦІЙНИХ ОРГАНІВ
ПО ВИРІШЕННЮ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ
(на матеріалах арбітражної практики)**

**Спеціальність 12.00.02 — Державне право і управління,
адміністративне і фінансове право;**

12.00.04 — Господарське право, арбітражний процес.

ДИСЕРТАЦІЯ

**на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук у формі наукової доповіді, яка
виконує функції автореферату**

Дисертація виконана в Інституті держави і права
АН України

Науковий керівник:

доктор юридичних наук СІРЕНКО В.Б.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор ЛОВІРЧЕНКО І.Г.

доктор юридичних наук, професор ВАСИЛЬЄВ А.С.

Провідна установа: Українська юридична Академія

Захист відбудеться 25-го вересня 1993 р.

0 "14" 30 год.

на засіданні спеціалізованої ради при Інституті
держави і права АН України за адресою: Київ,
вул.Трьохсвятительська, 4

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
Інституту держави і права АН України

Автореферат розіслано

24-го травня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Доктор юридичних наук, професор
Денисов В.Н.

В. Денисов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

ОБґРУНТУВАННЯ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ. Досвід структурної перебудови економічних відносин в Україні свідчить про необхідність подальшого удосконалення механізму вирішення конфліктів між господарюючими суб'єктами. Процеси формування багатуукладної економіки, поступового переходу на ринкові засади господарювання об'єктивно породжують принципово нові вимоги до юрисдикційних органів, що здійснюють зазначені функції. Наявна судово-арбітражна практика свідчить про необхідність проведення кардинальних змін не лише щодо організаційно-правових аспектів розбудови і діяльності цих органів, але й організації процесу вирішення господарських спорів. Зазначені потреби юрисдикційної практики зумовлюють зростаючий попит на наукове забезпечення процесу реформування інститутів і процесуальних форм вирішення конфліктів в господарському середовищі.

Принципи ринкової економіки базуються на автономності суб'єктів господарювання, однаковому правовому режимі їх функціонування. А це вимагає прирощення наукових знань щодо юридичних гарантій господарювання в умовах ринкової макроекономіки. В сучасній науковій літературі України та інших країн колишнього Союзу РСР вкрай недостатньо досліджень щодо проблем правової регламентації форм державного втручання в економічні відносини суб'єктів ринку, розмежування повноважень законодавчої, виконавчої і судової влад при такому втручанні, оптимізації юридичних засобів захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів. В нових умовах господарювання зазначені проблеми потребують глибокого теоретичного осмислення.

Пошуки оптимальних господарсько-юрисдикційних інститутів і найбільш доцільних форм їх процесуальної діяльності актуалізовані також потребами практики побудови правової держави. Вдосконалення механізму арбітражно-судової юрисдикції відповідно до наявних соціально-економічних реалій має узгоджуватись з принципами Концепції судово-правової реформи України. Остання передбачає наявність спеціалізованого судового органу захисту прав і законних інтересів учасників господарських відносин.

В нашій країні нема досвіду співіснування кількох судових систем. Тому актуальними є і теоретичні розробки питань місця і ролі арбітражних судів в системі судової влади, організації їх діяльності та вдосконалення їх законодавчого регулювання.

Відомо, що в юридичній літературі на протязі багатьох десятиліть йшла гостра дискусія про правову природу арбітражу. Було викладено декілька принципових позицій, згідно з якими арбітраж - господарський суд; це своєрідний орган, що об'єднує в собі одночасно риси як судових, так і адміністративних органів; орган державного управління, орган господарського керівництва; спеціальний орган, що займає особливе місце серед державних органів, цей орган не можна прирівнювати ні до судових органів, ні до органів державного управління.

Реформування економічної, політичної і управлінської систем в Україні та прийняття Верховною Радою України закону "Про арбітражний суд" в якійсь мірі підбили підсумки дискусії про правову природу арбітражу, визнавши арбітраж органом судової влади. Але своєрідність господарських відносин, господарських спорів та необхідність організаційного забезпечення роботи арбітражного суду вимагають приділити увагу дослідженню як процесуальних, так і

управлінських функцій арбітражного суду.

Управлінська діяльність арбітражного суду визначається Законом України "Про арбітражний суд", в якому цей орган визначається незалежним, наділяється цілим рядом організаційних повноважень, направлених на удосконалення роботи суду, підняття рівня його організаційної здатності виконати такі завдання як захист прав та охороняваних законом інтересів учасників господарських правовідносин; оприяння зміцненню законності у цій сфері; внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Загальновідома в юридичній літературі думка про те, що певна частина діяльності органів державної влади, суду, прокуратури носить управлінський характер, має свої підстави. Але в системі загальних судів управлінські функції, у своїй більшості, виконуються Міністерством юстиції, а арбітражний суд поєднує в одній системі і процесуальні, і управлінські функції. Та якщо процесуальній діяльності арбітражу в юридичній літературі приділено може і не належну, але достатню увагу, то управлінська діяльність арбітражного суду досліджена ще досить неповно і недосконало, хоч від рівня організації самої судової системи залежить якість процесуальних рішень. В якості суду, а не органу виконавчої влади, арбітраж України працює недавно, та вже є цікава практика його організації, яка заслуговує на науковий аналіз і теоретичне узагальнення. Викладене визначило теоретичну і практичну актуальність теми дисертаційного дослідження.

МЕТА І ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ. Дисертаційне дослідження має на меті комплексно, в поєднанні з арбітражним процесом, вивчити правові питання становлення і розвитку організації і компетенції системи юрисдикційних органів, що вирішують господарські спори, поглибити

вивчення правової природи цих органів; виявити прогалини в законодавстві, що регламентує управлінські функції арбітражного суду; визначити специфіку управління в діяльності арбітражного суду; дати аналіз і оцінку діючого законодавства в сфері організаційної діяльності юрисдикційних органів, що здійснюють правосуддя в господарських відносинах.

Предметом дисертаційного дослідження є комплекс питань, які визначаються законодавством України в сфері повноважень юрисдикційних органів, що вирішують господарські спори в аспекті організації, координації, контролю, забезпечення виконання рішень, узагальнення практики застосування законодавства, кадрової роботи, ведення статистичного обліку, матеріально-технічного забезпечення, визначення структури і штатів, кошторису витрат і інших. Ці питання розглядаються у тісному поєднанні з проблемами арбітражного процесу як основної діяльності юрисдикційних органів, що вирішують господарські спори.

Дослідження переважно стосується повноважень Вищого Арбітражного Суду України, його голови, Пленуму, Президії, арбітражних колегій, третейських судів та адміністративного провадження. Поставлене завдання обумовило методологічні підходи його розв'язання.

МЕТОДОЛОГІЧНІ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основою загальної методології дослідження є закони, принципи і категорії діалектики, на які опирався автор у процесі пізнання і відображення проблем правової природи юрисдикційних органів. Тема обумовила необхідність дослідження стикових проблем організації, управління і арбітражного процесу. З врахуванням того, що без виконання управлінських функцій юрисдикційними органами не можна

забезпечити доброякісний і повноцінний арбітражний процес, автор широко використовував юридичну літературу як з проблем управління, так і арбітражного процесу, цивільного і господарського права.

В основу дослідження покладено передусім положення Декларації про державний суверенітет України, чинної Конституції України, Акту проголошення незалежності України. Сформульовані теоретичні висновки і практичні рекомендації дисертаційного дослідження ґрунтуються на законах, постановах та інших актах Верховної Ради України, ратифікованих міжнародних договорах, декретах і постановах Кабінету Міністрів України, а також на актах законодавства колишнього Союзу РСР, що застосовуються в Україні.

В роботі використано міжнародно-правові документи, зокрема, документи ЮНСІТРАЛ про зовнішньоторговий арбітраж. Положення і висновки дослідження ґрунтуються на правозастосовчій практиці державного арбітражу і арбітражних судів України.

Автор у своїй роботі спирався на досягнення української науки і загально-наукової спадщини колишнього Союзу РСР, багато з яких залишаються актуальними і сьогодні у сфері теорії держави і права, державного права і управління, адміністративного права, цивільного і господарського права, цивільного процесуального права і арбітражного процесу.

В роботі широко використовувався метод порівняльного правознавства і історико-порівняльні прийоми пізнання, системний і комплексний підходи, а також формально-логічний метод, структурно-функціональний аналіз.

НАУКОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ. Вперше у вітчизняній юридичній науці проведено комплексне дослідження правової природи арбітражного суду в поєднанні двох аспектів управлінського і процесуального. Досліджені правові питання організації діяльності

юрисдикційних органів, що розглядають господарські спори, як засобу забезпечення законності, якості та обґрунтованості процесуальних рішень.

В роботі широко використана адміністративно-правова та управлінська літератури, зокрема, праці В.Б.Авер'янова, О.Ф. Андрішко, І.Л. Бачило, Ю.П. Вітяка, А.С. Васильєва, Є.В.Додіна, Е.Б.Кубко, В.В. Копейчикова, Б.М. Лазарева, Н.М.Мироненко, В.П. Нагребельного, Н.Р. Нізлик, В.Ф.Сіренко, Ю.О.Тихомирова, О.Ф. Фріцького, В.В. Цветкова та інших.

До прийняття законодавчих актів про арбітражний суд дослідженням про правову природу державного і відомчого арбітражів були присвячені роботи Побірченка І.Г., Абової Т.Е., Виноградової О.А., Комарова В.В., Зайцева І.М., Калістратової Р.Ф., Лаптева В.В., Логінова П.В., Тадевосяна В.С., Мамутова В.К., Штутіна Я.Л., Щербини В.С., Фальковича М.С., Щельсона К.С. та інших. Майже усі ці автори визначали інститут арбітражу як адміністративно-господарську, а не судову установу. Арбітражний суд, як спеціалізований судовий орган, що здійснює правосуддя з господарських справ, всебічно і ґрунтовно ще не досліджено. З'явилися лише окремі статті та виступи на конференціях, що висвітлюють його суть, завдання і компетенцію.

Опублікована монографія "Хозяйственные споры и порядок их разрешения", обсягом 10,41 д.л., а також більше двох десятків публікацій є істотним науковим внеском у дослідження проблеми правової природи арбітражу і інших юрисдикційних органів, що розглядають господарські спори. Мова йде про новий підхід до вивчення правової природи арбітражу в плані поєднання управління як забезпечувальної діяльності і арбітражного процесу, як основної

цільової діяльності юрисдикційних органів, що розглядають господарські спори.

Новизна роботи в тому і полягає, що в ній поставлено і проаналізовано багатоаспектні проблеми, які не були предметом спеціального дослідження або поки що розроблені недостатньо.

В результаті дисертаційного дослідження опрацьовані і винесені на захист, на думку автора, найбільш важливі підсумкові положення:

- визначення арбітражного суду як організаційно незалежної спеціалізованої судової установи, що, поєднуючи управлінську і процесуальну діяльність, здійснює правосуддя з господарських справ /вирішує господарські спори і розглядає справи про банкрутство/;

- висновок про те, що судове управління є владно-організаційна діяльність органів і посадових осіб, яка полягає у вирішенні питань, пов'язаних із створенням і упорядкуванням системи арбітражного суду, визначенням компетенції структурних підрозділів, кадровою роботою, а також контролем за організацією роботи в арбітражних судах;

- обґрунтування того, що внутрісистемне організаційне керівництво арбітражними судами вимагає застосування адміністративних методів і засобів впливу з боку вищестоящих ланок до нижчестоящих;

- висновок про те, що проблема підбору і підготовки кадрів арбітражу, підвищення кваліфікації працівників арбітражних судів вимагає не тільки організації спеціальної підготовки в інститутах, академіях і юридичних факультетах, але й організації науково-дослідних підрозділів і навчальних спеціалізованих установ в системі арбітражного суду України, де підвищували б кваліфікацію

на базі арбітражної практики не тільки арбітри, але й юристи державних і комерційних структур;

— пропозиція про необхідність зміни порядку фінансування та матеріально-технічного забезпечення арбітражних судів, яка полягає в тому, що фінансування арбітражних судів повинно поєднувати бюджетний порядок асигнувань на утримання арбітражних судів і процентних відрахувань від тих доходів, які має держава з діяльності арбітражних судів. В цих коштах є потреба з точки зору розвитку матеріально-технічного, кадрового і інформаційного забезпечення роботи арбітражного суду, його комп'ютеризації;

— висновок про те, що владні повноваження Вишого Арбітражного суду по відношенню до інших ланок арбітражної судової системи повинні здійснюватися через реалізацію принципу єдності колегіальності і єдиноначальності, що передбачає при виробленні і прийнятті управлінських рішень використовувати рекомендації науково-консультативних рад, приймати до уваги думку підрозділів, враховувати позицію наукових установ, правоохоронних органів, представницьких та виконавчих органів державної влади і управління;

— висновок про те, що в судовому управлінні повинен у повному обсязі реалізовуватись принцип науковості. Цей принцип перш за все реалізовується в таких напрямках, як наукова обґрунтованість форм і методів судового управління, правових досліджень судоустрою і судочинства, вироблення і прийняття методологічних і методичних підходів до організації роботи арбітражного суду;

— висновок про необхідність всеохоплюючої комп'ютеризації арбітражного суду і всіх судових органів, створення комп'ютерних інформаційних систем як нормативно-правового, так і організаційно-правового характеру;

- висновок про необхідність широкого використання організаційних технічних засобів у раціональній організації праці як арбітрів, так і технічних працівників;

- висновок про необхідність наукових досліджень про розширення ролі арбітражу в забезпеченні законності і обґрунтованості управлінських рішень державних органів;

- обґрунтування принципів розмежування компетенції між арбітражними судами та іншими ланками судової влади;

- висновок про коло господарських спорів, що не може бути предметом розгляду третейських судів;

- обґрунтування доцільності переносу норм, що регламентують загальний порядок врегулювання спорів при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, з Арбітражного процесуального кодексу до Господарського /Торгового/ кодексу;

- теза про недоцільність збереження в чинному законодавстві спеціальних правил доарбітражного врегулювання спорів, що виникають при укладанні, зміні чи розірванні певних категорій господарських договорів;

- висновок про доцільність передачі органів виконання судових рішень від судової до виконавчої влади.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ І АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Висновки, основні положення, рекомендації та практичні пропозиції дослідницького дослідження викладені в монографії "Хозяйственные споры и порядок их разрешения" та інших працях /брошурах, статтях в наукових журналах і збірниках, розробках практичних рекомендацій по організації і підготовці вирішення спорів, періодичній пресі/.

Основні висновки, пропозиції та рекомендації дослідження були використані при підготовці Закону України "Про арбітражний

суд", Арбітражного процесуального кодексу України, ряду постанов Верховної Ради України з питань подальшого вдосконалення діяльності арбітражних судів, керівником робочої групи по створенню проєктів яких був автор дисертації, а також в процесі розробки проєктів законів "Про статус суддів", "Про конференції та з'їзди суддів", "Про кваліфікаційні комісії", "Про атестаційно-дисциплінарні комісії", концепції судово-правової реформи України членом комісії Верховної Ради України по підготовці та організаційному забезпеченню реалізації яких був автор дослідження.

Матеріали дисертації використовувались у навчальному процесі юридичного факультету Київського університету ім. Т.Г.Шевченка через підготовку студентів філіалом кафедри господарського /а нині економічного/ права юридичного факультету, створеного ще на базі Держарбітражу УРСР в 1987 році, в Інституті державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України.

Наукові результати дисертаційного дослідження доповідались на міжнародних і республіканських конференціях, зокрема, на Всесвітньому конгресі юристів-українців /1992/, міжнародній науково-методичній конференції "Шляхи вдосконалення викладання господарського права" /1990/, Всесоюзній науковій конференції "Економіко-правові проблеми перебудови господарського механізму" /1988/, Всеукраїнській науково-практичній конференції "Законодавство про арбітражний суд України: теорія і практика його застосування" /1992/, міжнародному семінарі "Судова влада в світлі положень проєкту Конституції України" /1992/, "Концепція і принципи нової Конституції України" /1991/ та ін., на засіданні Вченої ради Інституту держави і права АН України ім. В.М.Корецького.

Висновки, пропозиції і матеріали дослідження можуть бути використані в процесі нормотворчої діяльності по вдосконаленню

організаційно-правових форм діяльності системи арбітражних судів по вирішенню господарських спорів, в проведенні науково-практичних досліджень з деяких питань адміністративного, цивільно-процесуального права, арбітражного процесу.

За практичну реалізацію основних ідей дисертаційного дослідження при вирішенні правових проблем розбудови держави Указом Президента України від 14 липня 1992 року автору присвоєно почесне звання "Заслужений юрист України".

СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ визначається метою і завданням дослідження. Зміст дисертації викладений у загальній характеристиці роботи та в основних положеннях дисертаційного дослідження.

В роботі вживаються скорочення назв нормативних актів /аббревіатура/, розшифровка яких дана нижче:

- АПК України – Арбітражний процесуальний кодекс України;
- ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України;
- ЗК України – Земельний кодекс України;
- ЦК України – Цивільний кодекс України.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ, ДОСЛІДЖЕНІ В ДИСЕРТАЦІЇ. Глибока криза існуючого соціально-економічного ладу охопила республіки колишнього Союзу РСР, в тому числі й Україну, вже з кінця 70-х років. Суспільний розвиток в нашій країні уже давно зумовлював необхідність кардинальних економічних реформ, але останні стали можливі лише в кінці 80- на початку 90-х років.

Першим документом державної ваги, що визначав курс на економічні перетворення, стала Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки. Прийнята постановою Верховної Ради України від 1 листопада 1990 року зазначена Концепція проголошувала метою

перетворень створення багатуукладної соціально-орієнтованої економіки, формування ринкового механізму народного господарства. Уже перші закони, спрямовані на реалізацію зазначених цілей, дали досить сильний поштовх до нових процесів в формуванні господарських відносин. Незважаючи на відсутність цілої низки нормативних актів, що мали визначати правила ринкових відносин, формування структур ринку в Україні було започатковано. Утворювались товарні, а потім і фондові біржі, брокерські контори, торгові будинки, агентства, бюро, посередницько-комерційні підприємства, страхові організації, консультативні та інші сервісні центри, аудиторські компанії тощо.

До потреб нових економічних відносин почала пристосовуватись і структура державного апарату. Були утворені на підставі прийнятих законів та інших нормативних актів дворівнева банківська система, антимонопольний комітет, податкова інспекція, державна інспекція по контролю за цінами, митна служба, різноманітні фонди, серед яких дуже важливе місце зайняли фонди державного і комунального майна. Проведено реорганізацію органів держстандарту. Нарешті була оголошена, але потім фактично заблокована політика ліквідації державних концернів, асоціацій, що були утворені на базі галузевих міністерств, хоча дещо й було зроблено для функціонування їх на комерційних засадах.

Плани формування ринкового механізму передбачали створення правової інфраструктури, що гарантує вільну ініціативу і свободу підприємництва, мінімальне державне втручання в економічні процеси, обмеження монополізму і заохочення конкуренції, захист споживача, оприяння іноземним інвестиціям і створення умов для безперешкодного пересування капіталів, товарів та людей.

Тому для становлення правових засад ринку дуже важливе значення мало прийняття законів України про власність, підприємництво і підприємства, господарські товариства, банки і банківську діяльність, зовнішньоекономічну діяльність, а ще раніше союзних законів про кооперативи та оренду. Режим господарювання, що створювався, об'єктивно містив у собі значний потенціал для конфліктів економічних інтересів. Нові тенденції в економічному житті вимагали не лише законів про статус інститутів ринку та принципи їх взаємодії, але й адекватний механізм для застосування цих законів. В першу чергу це стосується інституційного механізму, необхідного для вирішення конфліктів в сфері економічних відносин.

Інститут державного і відомчого арбітражу, утворений ще у 1922 році, був пристосований для вирішення спорів між різними частинами єдиної, централізованої по суті державної структури господарювання. Економічна система країни функціонувала на засадах адміністративного регулювання, тому господарська самостійність товаровиробників була мінімальною, хоч у документах вона проголошувалась дуже широко. Вони взаємодіяли між собою відповідно до приписів директивного планування, а тому договір не завжди виконував функції опосередкованого правового інструменту товарно-грошових відносин. Господарський договір фактично закріплював дії адміністративно-командної системи, яка здебільшого ігнорувала об'єктивні економічні закони. За цих умов державний і відомчий арбітраж цілком логічно деякими вченими і практиками відносився до органів державного управління або господарського керівництва, хоча й виникали дискусії щодо їх юрисдикційної природи. Треба визнати, що правовий статус держарбітражу поступово підвищувався. Він був підлеглий спочатку Уряду і виконавчим органам на місцях

/з травня 1931 року/, а потім Верховній Раді та її Президії. Але навіть в Законі Союзу РСР про нього, прийнятому у 1979 році, він не визнавався судовою установою. Відомчий арбітраж взагалі діяв на правах структурного підрозділу міністерства, державного комітету і був, свого роду, "кишенковим" судом відомства.

Зазначений статус державного, а тим більше відомчого арбітражу не давав їм необхідних гарантій незалежності у вирішенні господарських спорів, бо вони мали керуватись не стільки законами, скільки підзаконними актами і вказівками керівників вищих органів державного управління, відомств тощо. Прямі адміністративна залежність і підлеглисть державного і відомчого арбітражу була об'єктивно зумовлена пануванням командно-адміністративних методів керівництва економікою та майже повною монополією державної форми власності. З такого укладу господарювання не було потреби в незалежному інституті для вирішення економічних конфліктів. Умовам командно-адміністративної системи цілком відповідав міжвідомчий орган або міністерський главк, який за спрощеною процедурою вирішував спори між державними та одержавленими підприємствами і організаціями. А саме вирішення господарських спорів виступало як функція господарського керівництва, функція управління. Такі функції й виконували органи державного і відомчого арбітражу. Звісно, вони не могли задовольнити об'єктивні потреби зароджувачого ринкового механізму в Україні, коли на арену економічної діяльності вийшли нові господарюючі суб'єкти, засновані на різних формах власності. Ці суб'єкти діяли вже відповідно до вимог об'єктивних економічних законів і не могли піддаватись тотальному адміністративному регулюванню і дії директивного планування. Розширення зовнішньоекономічних зв'язків призводило до того, що сторонами господарських спорів в Україні все

білш ставали спільні, міжнародні та іноземні підприємства та організації. Зрушився з місця процес комерціалізації державних підприємств. В таких умовах забезпечення рівного правового захисту для усіх господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності їх майна, відомчої підлеглості та інших обставин є завданням кожного суспільства, що прагне побудувати ринкову економіку. Це завдання не могло бути виконане системою державних і відомчих арбітражів.

Нові умови економічного обігу вимагали кардинального реформування органів арбітражу. Господарюючим суб'єктам ринкових відносин для улагодження конфліктів між собою потрібен був посередник, незалежний від державних органів законодавчої або виконавчої влади. Ці функції міг виконувати лише суд або третейський суд.

Конкретні умови України визначили доцільність вирішення господарських спорів переважно спеціалізованим інститутом судової влади. Це пояснюється рівнем правової культури, юридичними традиціями в Україні, а також пануванням в господарському укладі державної форми власності. Таким інститутом судової влади став арбітражний суд. Закон про його утворення був прийнятий Верховною Радою Української РСР 4 червня 1991 р.¹⁴ В цьому законодавчому акті були визначені прерогативи арбітражного суду саме як ланки судової влади, що здійснює правосуддя в господарських відносинах.

Інститут третейського суду з огляду на викладені обставини не набув поширення за винятком сфери вирішення спорів, що виникають із зовнішньоекономічних зв'язків. Але з огляду на перспективи розвитку ринкових відносин, процесу приватизації, розширення зовнішньоторговельних зв'язків третейський суд або арбітраж /як його визначають на Заході/ має значний потенціал для поширення.

Другим важливим етапом у становленні інституту судової влади в сфері господарських відносин стало прийняття законодавства – сфері арбітражного судочинства. Його систему склали Арбітражний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 6 листопада 1991 року і введений в дію з 1 березня 1992 року, а також процедурні норми Закону України "Про банкрутство". Аналіз актів і норм, які діяли до введення АПК України, свідчить, що процесуальним нормам вирішення господарських спорів державними арбітражами не надавалось великого значення. Акти, що затверджували правила розгляду господарських спорів, приймалися на рівні постанови Уряду. Такий стан речей знову ж таки зумовлювався реальним статусом державного арбітражу.

В 1991–1992 роках Верховна Рада України прийняла постанови про призначення арбітрів Вищого Арбітражного Суду України та арбітрів арбітражних судів областей і м.Києва.

Отже, за порівняно короткий час з моменту прийняття Закону "Про арбітражний суд" була проведена докорінна реорганізація системи держарбітражу і перетворення її в систему арбітражних судів. Відомчі арбітражі були ліквідовані до 1 березня 1992 року в зв'язку з введенням в дію Арбітражного процесуального кодексу України.

Кардинальна зміна правової природи юрисдикційного органу, чия прерогатива є вирішення господарських спорів, була зумовлена не тільки потребами переходу до ринкової економіки, але й щільно з нею пов'язаними завданнями побудови правової держави. Розгляд конфліктів в сфері господарювання саме інститутом судової влади рівною мірою викликалось як економічними проінтересами, так і інтересами зміцнення режиму законності. Усунення проявів волюнтаризму в цій сфері стало не просто передумовою створення ринкового механізму

але й невід'ємним компонентом судово-правової реформи, оскільки можливість судового захисту повинна розповсюджуватись в цивільно-зованому суспільстві на всіх визнаних в державі суб'єктів права.

Закон України "Про арбітражний суд" вперше з часів соціалістичної революції започаткував здійснення правосуддя з господарських справ спеціалізованими судовими установами в нашій країні. До жовтня 1917 року на терені України існували комерційні суди, які вирішували спори між підприємцями з торгових угод.

Створення інституту арбітражного суду - це не просто зміна вивіски органів держарбітражу, а перетворення їх в принципово нову юрисдикційну систему, котра має інституційні ознаки судового закладу. Арбітражний суд наділений всіма повноваженнями і атрибутами незалежної судової влади. Принципи його організації і діяльності закріплені в статті 4 Закону України "Про арбітражний суд". Встановлено, що арбітражний суд утворюється на засадах призначення всіх арбітрів Верховною Радою України і здійснює правосуддя на принципах законності, незалежності, в тому числі й від органів законодавчої та виконавчої влади, і підкорення тільки законові, рівності сторін перед законом і арбітражним судом, арбітрування, гласності та відкритого розгляду справ, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної та комерційної таємниці або коли є обґрунтовані заперечення однієї із сторін, обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов арбітражного суду.

Не важко помітити, що принципи незалежності арбітражних судів та підкорення їх тільки законові, а також призначення всіх арбітрів Верховною Радою України є невід'ємною частиною до організаційних засад побудови цієї гілки судової влади.

Організація і діяльність системи юрисдикційних органів, що розглядають господарські спори, її структура і функціонування,

здійснюються згідно з принципом розподілу державної влади, а також з принципами управлінської діяльності. Судове управління має своїм призначенням забезпечити створення належних умов для здійснення якісної процесуальної діяльності арбітражного суду. На відміну від практики, коли судове управління здійснювалося органами виконавчої влади, сьогодні арбітражний суд є організаційно незалежна спеціалізована судова установа, що, поєднуючи управлінську і процесуальну діяльність, здійснює правосуддя з господарських справ. Судове управління, що здійснюється органами арбітражного суду, виконує цілий ряд управлінських функцій, таких як прогнозування, планування, організація, загальне керівництво, оперативне розпорядження, регулювання, облік, контроль, перевірка виконання, інформаційне забезпечення і інші.

Для судового управління як виду державного управління характерним є циклічність управлінського процесу, його стадійність, що проявляється у виявленні проблеми, що потребує вирішення, її аналіз, вироблення на цій основі проекту рішення, розгляд проекту, його оцінка, узгодження із зацікавленими органами і організаціями, надання проекту юридичної сили, доведення рішення до виконавців, організація виконання рішення і контроль.

Через управлінські рішення забезпечується належний рівень, стабільність і розвиток системи арбітражного суду. В управлінському процесі використовується системний, функціональний і структурний аналіз, методики прогнозування, планування і моделювання і інші підходи. Формами судового управління є нормативні, директивні, планові, індивідуальні акти управління, організаційна робота, адміністративні погодження, матеріально-технічні дії.

В процесі судового управління вирішуватися питання, пов'язані із створенням і упорядкуванням системи арбітражного суду, визначенням компетенції структурних підрозділів, кадровою роботою. Не можна обійтися в системі арбітражного суду без адміністративних методів і засобів впливу як до окремих посадових осіб, так і до нижчестоящих ланок з боку вищестоящих. З метою забезпечення високого рівня організації роботи арбітражних судів є потреба розширити можливості застосовувати адміністративні методи впливу до окремих ланок і підрозділів системи арбітражного суду з боку Голови Вищого Арбітражного Суду та Пленуму Вищого Арбітражного Суду.

Серйозною управлінською проблемою в системі арбітражного суду є підбір і підготовка кадрів на посади арбітрів, підвищення кваліфікації працівників арбітражних судів. Перш за все необхідно відмітити, що працівники арбітражного суду є державні службовці і до них застосовуються всі вимоги, які мають місце в державній службі.

Професійні якості працівників арбітражного суду згідно з Законом України "Про арбітражний суд" визначаються кваліфікаційною комісією через кваліфікаційну атестацію /ст.27,28 Закону/.

Виходячи з загального підходу, що оцінка праці службовців сприяє підвищенню якості їх роботи і може розглядатися як один із методів організації праці працівників суду і як один із факторів підвищення результативності і ефективності діяльності арбітражу, автор вважає, що інститут кваліфікаційної атестації вимагає удосконалення з боку правового регулювання. Тут потрібна більш чітка і повна регламентація підстав і організаційно-правових наслідків проведення оцінки діяльності

працівників арбітражного суду і механізму реалізації кваліфікаційної атестації.

Потрібно регламентувати види оцінюваної діяльності, призначення оцінки як засобу контролю і стимулювання діяльності працівників суду, а також способів, які дозволяють встановити в цілому відповідність працівника посаді, яку він займає; основні критерії оцінки праці працівників суду; методи проведення атестації; показники результатів праці працівників за певний період; процедура оцінки в залежності від виду оцінюваної діяльності /суб'єкти оцінки, періодичність проведення і т.інше/; основні організаційно-правові висновки, що випливають із проведеної атестації. При цьому необхідно послідовно проводити принцип гласності і забезпечити гарантію об'єктивності кваліфікаційних колегій. На наш погляд такий підхід до підбору та оцінки професійної підготовки працівників арбітражного суду може бути реалізований через прийняття Верховною Радою України спеціальних актів, які б регулювали означені проблеми.

Суттєвою проблемою управління діяльністю арбітражу є організація підготовки і підвищення кваліфікації працівників суду. Сучасне управління повинно здійснюватися у відповідності з вимогами науково пізнаних об'єктивних закономірностей, із застосуванням прогресивної техніки, ефективних засобів і методів. В плані правової науки це означає розробку на наукових засадах системи і структури апарату управління, форм і методів його роботи, взаємовідносин між різними ланками, наукової організації управлінської праці, підбору і

розстановки кадрів, а також повне і всебічне використання в роботі управлінського апарату нових науково-технічних засобів. З переходом до ринкових відносин, до багатоукладної економіки і різних форм власності зростають вимоги до професійної підготовки кадрів державної служби в цілому і особливо до працівників юрисдикційних органів, що розглядають господарські спори. Соціальні, організаційні і управлінські зміни в суспільстві повинні йти одночасно з процесом зміни і удосконалення самих учасників управлінських і процесуальних відносин. Більше того, підготовка кадрів повинна випереджати вимоги практики для того, щоб спеціалісти були морально і психологічно підготовлені до сприйняття і практичного використання нових ідей і техніки. Відомо, що підготовка кадрів методом навчання здійснюється на різних стадіях, в специфічних для кожної з них цілях і формах. Перша стадія – отримання загальної спеціальної освіти, кваліфікації у вищих чи середніх спеціальних учбових закладах, що дає можливість використати працівника на державній службі. Друга стадія – навчання на базі вищої освіти в особливих учбових закладах з ціллю підготовки кадрів безпосередньо для роботи на державній службі. Третя стадія – підвищення кваліфікації, що здійснюється в спеціально створюваних для цього формах навчання.

Ці загальновизначані стадії підготовки і перепідготовки спеціалістів мають особливе значення для системи арбітражного суду, маючи на увазі специфіку професійної підготовки працівників арбітражу. Виходячи з того, що арбітражний суд є спеціалізована автономна система, де сконцентрована значна господарська практика, багатий досвід судової діяльності спеціа-

лістів, статистичні дані, можливий глибокий аналіз господарських ситуацій, моделювання, ділові ігри і т.д. є потреба і необхідність у створенні при Вищому арбітражному суді України науково-дослідних підрозділів і на їх базі інституту по підвищенню кваліфікації як арбітрів, так і юристів-господарників. Навчання і викладання дисциплін в такому навчальному закладі має бути організовано на комерційних засадах. Для реалізації цієї пропозиції при Вищому Арбітражному Суді України необхідно створити відповідну матеріальну базу, що потребує великих фінансових затрат. В цьому зв'язку є пропозиція змінити порядок фінансування арбітражного суду через подання бюджетного порядку асигнувань на утримання арбітражних судів і процентних відрахувань від тих доходів, які має держава з діяльності арбітражних судів. Це дало б можливість акумулювати кошти для створення як матеріальної бази науково-дослідних і навчальних підрозділів, так і для розвитку комп'ютеризації і автоматизації управління на основі використання електронно-обчислювальної і організаційної техніки.

Важливою особливістю організації арбітражного суду є закріплення в законі як принципу єдиноначальності, так і колегіальності. Широкі повноваження Голови Вищого Арбітражного суду доповнюються повноваженнями Пленуму Вищого Арбітражного Суду, діяльності Президії Вищого Арбітражного Суду, науково-консультативної ради, кваліфікаційної колегії. Це свідчить про те, що в організації і діяльності Вищого Арбітражного Суду знаходиться своє втілення один з основних принципів державного управління - єдність колегіальності і єдиноначальності, що дозволяє враховувати як інтереси підрозділів

всієї судової системи, так і приймати виважені управлінські рішення, пов'язані з організацією роботи суду. Автор вважає за необхідне більш широко використовувати в організаційній роботі суду колегіальні форми управління при прийнятті управлінських рішень з урахуванням персональної відповідальності за їх виконання.

Принципово важливим для організації і діяльності арбітражного суду є принцип науковості. Впровадження в організацію діяльності арбітражного суду наукових досягнень суттєво доповнюється постійною потребою в науковому осмисленні процесуальної практики арбітражного суду. Автор вважає за необхідне ширше впроваджувати в роботу юрисдикційних органів такі форми безпосередньої співдружності науки і практики як експерименти, спільна розробка науково-практичних рекомендацій, замовлення судових органів науковим установам, договори про творчу співдружність, участь учених в науково-консультативних радах при судових органах, участь практичних працівників у Вчених радах наукових установ, сумісні науково-практичні конференції, семінари, диспути і ін. Без використання досягнень юридичної науки неможливо забезпечити високий рівень арбітражної практики, а без матеріалів практики не може бути і високого теоретичного рівня науки. Тому було б доречним організувати постійні зв'язки наукових установ з системою арбітражного суду.

Ці зв'язки могли б реалізовуватися в таких вагомих сферах як правотворчість і правозастосування з використанням можливостей як арбітражного суду, так і наукових установ.

Звичайно, відмічені напрями організації діяльності

арбітражу не є вичерпними. Як і в інших системах управління в арбітражі широко застосовуються такі важливі організаційні принципи як диференціація і закріплення функцій шляхом прийняття правових актів; відповідальності органів і посадових осіб за їх дії чи бездіяльність; централізація основних питань управління і децентралізація оперативних функцій; ієрархічність системи управління; співвідношення лінійних і функціональних галузевих і територіальних начал в управлінні і ін.

Практика судового управління вимагає невідкладного вирішення проблеми інформаційного і технічного забезпечення роботи юрисдикційних органів, що вирішують господарські спори. Сьогодні автоматизація і комп'ютеризація управління із постановки проблеми перейшла в стадію необхідного і невідкладного вирішення. Треба визнати, що наші юрисдикційні органи практично не забезпечені відповідними технічними засобами, а працівники не опанували навиків користування цими засобами і не опанували переваг і можливостей електронно-обчислювальної техніки. Але сьогоднішній рівень господарських відносин, складність і непостійність законодавства, необхідність максимальної можливої інформації про фактичну діяльність учасників арбітражного процесу і інші фактори вказують на необхідність широкого впровадження в практику суду комп'ютерних систем і оргтехніки. Між трьома гілками державної влади повинні встановитися ефективні потоки правової інформації, що дасть змогу на високому рівні об'єктивності і законності вирішувати господарські спори. Реалізація цього підходу можлива тільки через впровадження ЕОМ в практику управління арбітражного суду.

Суттєвою проблемою в діяльності арбітражного суду є забезпечення законності і обґрунтованості управлінських рішень державних органів. Ця діяльність арбітражу ще мало досліджена в юридичній науці і має бути ґрунтовно проаналізована і теоретично осмислена через арбітражну практику. Тут маємо виходити з того, що державні органи, чи відомча бюрократія можуть мати свої "автономні" відомчі інтереси і під їх впливом порушувати вимоги закону. Відновити порушене право може тільки судова влада, тому слушно поставити питання про розширення повноважень арбітражного суду, щодо діяльності органів державного управління на предмет законності управлінських рішень. В зв'язку з викладеним вирішення вимагає і обґрунтування принципів розмежування компетенції між арбітражними судами та іншими ланками судової влади.

Аналізуючи систему принципів організації і діяльності арбітражних судів, можна стверджувати, що законодавець не відкинув безоглядно весь науковий і практичний доробок інституту арбітражу при створенні зазначеної галузі судової влади. Він поєднав у собі традиційні атрибути суду з процедурою вирішення спорів, яка тяжіє до прийомів, вироблених ще державним і відомчим арбітражем.

Головна своєрідність арбітражного суду як ланки судової влади полягає у його спеціалізації. Створюючи арбітражні суди для здійснення правосуддя виключно у господарських справах, законодавець тим самим відмовився від концепції розбудови організаційно-єдиної системи судової влади. На думку її прихильників організаційна побудова судової влади на засадах централізованої пірамідальної моделі створить

гарантії однакового застосування законів, виключить дублювання і в кінцевому підсумку сприятиме стабілізації соціально-політичного становища в Україні.

Зазначені сподівання ґрунтуються значною мірою на засвоєнні певного фрагменту зарубіжного досвіду, зокрема результатів функціонування судової системи США, і не враховують конкретних економічних і політико-правових реалій нашої країни. Слід відверто визнати, що в Україні відсутні ознаки розвинутого громадянського суспільства з його сталими інститутами, що забезпечують в масах населення єдину політичну і соціальну стабільність. У нашому суспільстві існують глибокі розбіжності між різними соціальними верствами і прошарками населення щодо інституту приватної власності, доцільності приватизації, суті земельної реформи, спостерігається ризик протистояння різних політичних сил, в деяких регіонах поширені гострі міжконфесійні суперечності або сепаратистські тенденції, явища правового нігілізму тощо. За цих умов єдиної судової системи буде просто не в змозі вирішувати усі наявні конфлікти в нашому суспільстві.

Радикальна реформа в економіці ще більш вимагає децентралізації судової влади. Структура ринкової економіки порівняно з планово-директивною набагато складніша і різноманітніша за сукупністю елементів, що її складають, механізмом їх функціонування, набором регулюючих важелів тощо. Тому в перехідний період виникають нові категорії конфліктів в економіці, викликаних не лише зміною суб'єктів,

але й зміною об'єкту спору. Господарючі суб'єкти, наприклад, вступають у відносини щодо цінних паперів, послуг товарних бірж тощо, чого не було раніше. Іншим прикладом є їх дії по утворенню між собою об'єднань, які можуть бути обмежені відповідною державною установою /антимонопольним комітетом, тощо/, що також становить незнайомий раніше феномен економічного життя.

Формування ринкової економіки об'єктивно веде до розширення кола і категорій суперечностей між економічними інтересами її суб'єктів, до загострення конфліктності спорів між господарючими суб'єктами. Таким чином, зміни в соціально-економічній природі господарських спорів створюють нагальну потребу у використанні переваг спеціалізації в розбудові судової влади.

Зарубіжний досвід, взятий не фрагментарно, а в цілому, також переконує в обґрунтованості зазначеного висновку. У Франції, Німеччині та деяких інших європейських країнах ефективно діють комерційні, економічні суди, тобто децентралізовані структури судової влади, які себе цілком виправдовують.

Конкретні умови України найбільш сприятливі для впровадження саме європейської, а не американської моделі судоустрою.

У доповіді спеціальної проблемної групи Комісії Європейських Співтовариств по правовій реформі в незалежних державах, які утворилися після розпаду колишнього Союзу РСР, визнається доцільність впровадження в цих державах європей-

ської моделі судоустрою із зауваженнями щодо розмежування компетенції між ланками судової влади.

Питання розмежування компетенції між судовими системами, пов'язане з питаннями юрисдикційності і підвідомчості спорів.

Суттєвими ознаками господарських спорів має відповідати природа юрисдикційного органу, до компетенції якого віднесено їх вирішення. Перетворення органів державного арбітражу в арбітражні суди дозволило майже оптимально пристосувати механізм призначеного для вирішення господарських спорів юрисдикційного органу до властивостей переважної більшості зазначених спорів. Але науковий пошук, розрахований на потреби практики, на цьому не припиняється. Практика застосування господарського законодавства актуалізує питання про відповідність компетентності юрисдикційного органу щодо розгляду окремих категорій спорів.

У статті 12 Арбітражного процесуального кодексу України визначена компетенція арбітражних судів щодо вирішення кола підвідомчих їм спорів. В цій нормі передбачено, що арбітражні суди вирішують спори, які виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів та в інших підстав, а також спори про визнання недійсними актів ненормативного характеру з підстав, зазначених у законодавстві, крім:

спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов;

спорів про встановлення цін на продукцію/товари/, а також тарифів на послуги /виконання робіт/, якщо дані ціни і тарифи

відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;

інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України, міждержавних договорів та угод віднесено до відання інших органів.

Законодавець цілком справедливо, виходячи із природи арбітражного суду, розширив коло категорій господарських спорів, віднесених до його підвідомчості, порівняно з компетенцією державних арбітражів. Останні відповідно до статті 9 Правил розгляду господарських спорів державними арбітражами не мали права розглядати спори про податки і неподаткові платежі, що стягувались в державний бюджет, спори на суму менше 100 карбованців, спори між підприємствами, організаціями одного міністерства, відомства, спорів між підприємствами, установами, організаціями, що виникали в зв'язку із здійсненням банками фінансового контролю за невикористанням коштів на капітальні вклади. Зазначені категорії спорів розглядались органами виконавчої влади.

Деякі категорії господарських спорів до прийняття Арбітражного процесуального кодексу розглядались загальними судами, а саме спори за участю іноземних юридичних осіб, спільних підприємств, міжнародних об'єднань і організацій СРСР та інших країн - не членів РЕВ, спори, що виникали з договорів перевезення вантажів у прямому міжнародному залізничному і повітряному вантажному сполученні між державними підприємствами, установами, організаціями, кооперативними організаціями, їх об'єднаннями, іншими громадськими організаціями, з одного боку, і органами залізничного або повітряного транспорту, з другого боку, спори за участю колгоспів, міжколгоспних, державно-колгоспних підприємств, організацій або їх об'єднань.

Цілком природно, що зазначені спори як господарські за сво-

їми об'єктивними ознаками віднесені АПК до підвідомчості арбітражних судів відповідно до їх компетенції вирішувати конфлікти між господарюючими суб'єктами.

Судова влада в особі арбітражних судів одержала, таким чином, спеціалізовані судові органи, що мають прерогативи вирішувати господарські спори, які раніше розглядались загальними судами, що не зовсім відповідало природі їх компетенції, а також спори, які вирішувались раніше органами виконавчої влади, що зовсім не відповідало природі їх компетенції. Наприклад, спори щодо податків і неподаткових платежів, які виникали між підприємствами /організаціями/ платниками і фінансовими органами, були підвідомчі тим же фінансовим органам. Однак, ще стародавні римські юристи твердили: "Ніхто не може бути суддею у своїй справі".

З прийняттям Арбітражного процесуального кодексу встановлена належна юрисдикційність господарських спорів, а саме "...відповідність між здатністю господарських спорів бути підвідомчими певним державним органам і здатністю відповідних органів в силу їх природи вирішувати дані господарські спори".

Цю думку відстоювали вчені ще 20 років назад /див. Побирченко І.Г. хозяйственная юрисдикция /общее учение/. Київ 1973, с.96/.

Якщо врахувати, що арбітражні суди розглядають спори виключно між юридичними особами /статті I і 2I АПК/, то коло спорів, підвідомчих арбітражним судам, повністю відповідає компетентності останніх. Арбітражні суди вирішують конфлікти між економічними інтересами корпоративних за своєю природою суб'єктів.

В процесі еволюції інституту арбітражу в нашій країні були виявлені риси цього юрисдикційного органу, що оптимально пристос-

совані для вирішення конфліктних ситуацій саме в господарському обігу. Усі ці риси були успадковані арбітражним судом.

Але не всі конфлікти, що виникають у господарському середовищі, доцільно вирішувати в арбітражних судах. Деякі категорії спорів вимагають виключно спеціальної компетентності, тобто наявності у юрисдикційного органу суто технічних, економічних, а не правових знань. Тому цілком природно законодавець відніс вирішення спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов до компетенції органів Держстандарту, а спорів про встановлення фіксованих і в деяких випадках регульованих цін і тарифів – до предмету відання державних органів ціноутворення. З цих же міркувань логічним виглядає віднесення деяких категорій земельних спорів /статті 106, 107 ЗК України/ до компетенції місцевих Рад народних депутатів. Тобто тут має місце вияв і управлінської природи арбітражу як процесуальної діяльності.

У той же час питання про розмежування компетенції між різними ланками судової влади належно в законодавстві не вирішено. Спори, нині підвідомчі судовим органам, не вимагають при їх вирішенні виключно спеціальних знань. Тому тут необхідно знайти оптимальний критерій, а саме ознаку справи /характер конфлікту/, завдяки якій її вирішення доцільно віднести до компетенції тієї чи іншої ланки судової влади.

Після введення в дію з 1 березня 1992 року Арбітражного процесуального кодексу України, а з 2 липня 1992 року Закону України "Про Конституційний Суд України" виникли проблеми в розмежуванні компетенції не тільки між загальними і арбітражними судами, але й між цими ланками судової влади і Конституційним Судом.

В зв'язку з тим, що до цього часу до кінця не виконаний пункт 4 Постанови Верховної Ради України від 6 листопада 1991

року щодо порядку введення в дію Арбітражного процесуального кодексу України, згідно з яким чинне республіканське законодавство повинно бути приведено у відповідність із зазначеним Кодексом, існує певне коло суперечностей в розмежуванні підвідомчості спорів між загальними і арбітражними судами.

Стаття 24 ЦПК України відносить до компетенції загальних судів розгляд справ, в яких беруть участь іноземні підприємства та організації /частина 3/.

Між тим зазначена категорія справ відповідно до статті 1 Закону України "Про арбітражний суд", статей 1, 12, 14 і 21 Арбітражного процесуального кодексу України підвідомча й арбітражним судам.

В низці законодавчих актів, прийнятих останнім часом, вирішення конкретних категорій спорів віднесено до компетенції судів або в них передбачено, що зазначені спори вирішуються у судовому порядку, тобто без зазначення конкретної ланки судової влади відповідно до її компетенції.

У всіх перелічених випадках підвідомчість спорів повинна визначатись по їх суб'єктах за наступним правилом: "Загальні суди розглядають справи, якщо хоча б однією із сторін спору є громадянин, а арбітражні суди, якщо в ньому обома сторонами є юридичні особи". З цього правила в чинному законодавстві є два винятки, які навряд чи можна назвати обігрунтованими:

1. Скарги релігійних організацій та інших юридичних осіб на рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном розглядаються загальними судами в порядку, передбаченому ЦПК України /стаття 17 Закону "Про свободу совісті та релігійні організації"/.

2. Спори щодо зміни засновника /складу засновників/ друко-

ваного засобу масової інформації вирішуються судом в порядку, передбаченому ЦПК України /стаття 20 Закону "Про друковані засоби масової інформації /пресу/ в Україні"/.

Свою особливість мають і питання розмежування компетенції арбітражних судів і Конституційного Суду України. Труднощі виникають із того, що має місце конкуренція норм, передбачених в статтях 12 АПК України і статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України". Відповідно до ст.12 АПК України арбітражні суди вирішують спори про визнання недійсними актів ненормативного характеру з підстав, зазначених у законодавстві. Такі підстави передбачені в Законах України про власність, підприємництво, підприємства, кооперацію тощо. В зазначених законах містяться положення, що дають можливість юридичним особам оскаржити в арбітражних судах акти ненормативного характеру будь-якого державного органу, що порушує їх права і законні інтереси, підприємця тощо. В той же час в пунктах 1 і 2 статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України" передбачено, що до компетенції Конституційного Суду віднесені справи з питань невідповідності Конституції актів Верховної Ради України, невідповідності Конституції і законам України указів і розпоряджень Президента України, постанов Президії Верховної Ради України, актів, прийнятих Верховною Радою Республіки Крим та її Президією, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України та Республіки Крим. Майже всі перелічені акти можуть мати ненормативний характер. У співвідношенні зазначених норм стаття 14 Закону "Про Конституційний Суд України" є спеціальною і тому повинна застосовуватись у випадку конкуренції

Особливі труднощі у правозастосуванні виникають при конкуренції статті 12 АПК України і підпункту 1 пункту 3 статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України", де визначено, що останній

розглядає справи, пов'язані з порушенням компетенції органами і особами державної влади, передбаченими в Конституції України. Це формулювання необґрунтовано розширює коло спорів, підвідомчих Конституційному Суду, оскільки, наприклад, в статті 122 Конституції України зазначено міністерства та інші центральні органи державної виконавчої влади України. Порушення даними органами своєї компетенції може здійснюватись шляхом видання актів ненормативного характеру.

Вищий Арбітражний Суд України розглядає справи про визнання недійсними актів ненормативного характеру, виданих міністерствами. Вбачається, що нема підстав змінювати судово-арбітражну практику, яка склалася. Слід вважати доцільним, щоб Конституційний Суд України розглядав справи про визнання нечинними нормативних актів будь-якого органу законодавчої і виконавчої влади, як це визначено в пункті 4 статті 14 Закону про нього. А розгляд справ про визнання нечинними актів ненормативного характеру слід віднести до кола повноважень Конституційного Суду лише в межах, передбачених пунктами 1 і 2 статті 14 зазначеного Закону. Звідси випливає рекомендація до законодавця про необхідність зміни редакції підпункту 1 пункту 3 статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України" з тим, щоб розмежувальна лінія розподілу повноважень між Конституційним і арбітражними судами проходила за критерієм нормативності акта, що є об'єктом судового розгляду. В арбітражному процесуальному кодексі ця розмежувальна лінія вже зараз проводиться досить чітко.

Є ще одна вагома причина для зміни редакції статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України".

Компетенція Конституційного Суду не поширюється на рішення, ухвали і постанови арбітражних судів по конкретних справах.

Інакше кажучи, Конституційний Суд не має повноважень щодо перевірки зазначених рішень в порядку нагляду. Але до компетенції Конституційного Суду віднесено розгляд справ про порушення Вищим Арбітражним Судом своєї компетенції /підпункт І пункту 3 статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України"/. Можна умовно вважати, що цей випадок передбачений в пункті 4 статті 16 Закону "Про арбітражний суд", відповідно до якого Пленум Вищого Арбітражного Суду повинен прийняти рішення за висновками Конституційного Суду про відповідність роз'яснень Пленуму Конституції України. В даному випадку маються на увазі роз'яснення з питань практики застосування законодавства України, що регулює відносини в господарській сфері та порядок вирішення господарських спорів. Згідно статті 12 зазначеного Закону ці роз'яснення є обов'язковими для арбітрів і учасників господарських правовідносин.

Зазначене повноваження Конституційного Суду України щодо роз'яснень Пленуму Вищого Арбітражного Суду вимагає більш адекватного відображення в статті 14 Закону "Про Конституційний Суд України". З урахуванням викладених обставин підпункт І пункту 3 цієї статті доцільно викласти в редакції:

" 3. Конституційний Суд розглядає справи, пов'язані з:

- роз'ясненням Верховним Судом України і Вищим Арбітражним Судом України практики застосування законодавства України, якщо зазначені роз'яснення не відповідають Конституції і конституційним законам України".

Таким чином, проблема оптимального розмежування компетенції різних ланок судової влади вимагає суттєвих редакційних змін в нормах ЦПК України і Закону "Про Конституційний Суд України", що регулюють питання підвідомчості спорів.

Слід наголосити ще на одній особливості взаємодії Конституційного і арбітражних судів, можливість якої передбачена в АПК України. Згідно з ст.83 цього Кодексу арбітражний суд відмовляє в задоволенні вимог сторін, якщо ці вимоги ґрунтуються на акті державного органу, що не відповідає законодавству. Зазначена норма дає можливість арбітражним судам не застосовувати акти уряду України, крім декретів, якщо вони не відповідають закону. Відповідно до статті 79 АПК України арбітражний суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення відповідного питання компетентними органами. В разі невідповідності, наприклад, актів уряду законам України, арбітражний суд згідно з цією нормою повинен зупинити провадження у справі до вирішення Конституційним Судом питання про визнання нечинними зазначених актів уряду.

Саме такий порядок взаємодії загальних, арбітражних судів з Конституційним Судом України і запропонований в статті 217 проекту нової Конституції України.

Оптимальне розмежування повноважень між різними ланками судів є необхідною передумовою для розбудови правової держави, оскільки лише досконалий механізм судової влади дозволить вирішувати практично усі соціально значущі конфлікти в нашій країні. А це буде означати, що в успільстві створені організаційно-правові засади поділу влад, що є необхідним компонентом демократичної правової держави. До певної міри можна стверджувати, що чим вища питома вага конфліктів в суспільстві розглядається в суді, а не в органах виконавчої влади, тим більше є підстав вважати це суспільство демократичним, а його державу правовою.

Тріадна структура судової влади в Україні /загальні,

арбітражні суди, Конституційний Суд/ ще не усуває гарантій однакового застосування законів. Зазначені суди здійснюють правосуддя в категорії справ, що виникають в різних сферах соціального життя, але на загальних, спільних для них принципах організації і діяльності судової влади, що визначені в Конституції, Законі "Про статус суддів" тощо. Тому безпідставні побоювання, що існування трьох судових систем може привести до неоднакового застосування законів. Гарантією проти такої можливості буде обов'язковість рішень Конституційного Суду для всіх суб'єктів права, включаючи й інші судові органи, щодо тлумачення конституційних норм.

Оскільки Основний закон визначає зміст інших законів і нормативних актів, зазначені рішення Конституційного Суду будуть верхівкою піраміди рішень інших судів. Але не це свідчить про те, що Конституційний Суд повинен стати і верхівкою піраміди в єдиній організаційній структурі судів. Його рішення щодо тлумачення норм Конституції /і, можливо, конституційних законів/ будуть мати для всіх правозастосовчих органів силу закону. Це забезпечить однаковість правового регулювання і здійснення правосуддя у всіх сферах суспільства. Всі суди складають інститут судової влади, який разом із законодавчою і виконавчою ланками влади визначатиме суверенні права народу України.

Згідно чинного законодавства категорії господарських спорів можуть або мають вирішувати судові установи /арбітражні і загальні суди/, третейський суд, що мають різний організаційно-правовий статус, а також органи державної виконавчої

влади — Антимонопольний комітет, Державний митний комітет, Державна податкова інспекція, Державна інспекція України по контролю за цінами, Держстандарт України. Як зазначалось вище, деякі категорії земельних спорів, які можна розглядати як різновид господарських спорів, вирішують місцеві Ради народних депутатів.

Юрисдикційність господарських спорів вимагає відповідності між об'єктивними властивостями цих спорів і правовою природою зазначених органів. Але цього не досить. Властивості господарських спорів з огляду на ознаки їх суб'єктів і предмету об'єктивно визначають і характерні риси процедури їх вирішення або оптимальність процесу вирішення. Від того, наскільки враховані зазначені чинники в нормотворчій діяльності, залежить ефективність господарського судочинства.

У розробці процедурних форм вирішення господарських спорів нагромаджено чималий досвід в нашій країні. По суті усі ці форми можна перерахувати за їх визначальними процедурними рисами. Відомі такі форми вирішення господарських спорів як позовне провадження, провадження у справах про визнання недійсними актів державних та інших органів, регламенти третейського розгляду та вирішення спорів в адміністративному порядку.

Найбільш поширеною формою в нашій країні завжди було позовне або вимогове провадження. Саме за нормами цього провадження вирішували господарські спори державні і відомчі арбітражі. Такі визначальні риси позовного провадження, як змагальність процесу і рівноправність сторін, зумовлювали об'єктивну потребу в судовій природі органу, що розглядав справи за його нормами. Тому й існувала глибока суперечність між природою

державного і відомчого арбітражів, як органів державного керівництва, господарського управління і процедурною формою здійснення ними юрисдикційних повноважень. Зазначені риси позовного провадження не могли бути всеосяжно втілені в процесуальну діяльність органів арбітражу через їх організаційно-правову залежність від інших державних установ. Це створювало певну фіктивність принципів позовного провадження в його, так би мовити, арбітражному варіанті.

Крім арбітражних судів вирішення господарських спорів за нормами позовного провадження здійснюють загальні суди. Це переважно спори за участю громадян-підприємців в зв'язку із здійсненням ними господарської діяльності.

Загальні суди також розглядають справи про стягнення з громадян недоїмок по державних і місцевих податках та зборах, обов'язковому окладному страхуванню і самооподаткуванню. Зазначені справи розглядаються за правилами провадження по справах, що виникають з адміністративно-правових відносин /статті 249-253 ЦПК України/. За нормами цього ж провадження загальні суди розглядають справи щодо оскарження рішень державних органів, прийнятих відносно релігійних організацій, з питань володіння та користування культовими будівлями та майном /статті 248^{II}-248^{IV} ЦПК України/. Встановлення для вирішення зазначених категорій справ, яким властиві ознаки спору про право, непозовної процесуальної форми можна вважати наслідком і рецидивом впливу командно-адміністративних засад в цивільному судочинстві. Бюрократична система завжди намагалась вирішувати справи, що безпосередньо стосувалися її інтересів, або мали значний соціальний резонанс, за процедурами, які виключали змагальність процесу і рівність сторін. Тому реформа судочинства повинна передбачати зміну

процесуальної форми розгляду зазначених категорій справ, тобто їх вирішення за правилами позовного провадження, оскільки їх розгляд за нормами провадження по справах, що виникають з адміністративно-правових відносин, не відповідає їх правовій природі. В плані напрямків цієї реформи варте уваги і питання щодо доцільності вирішення спорів за участю громадян-підприємців в арбітражних судах.

Провадження у справах про визнання недійсними актів державних та інших органів виникло як процесуальна форма для реалізації статті 1 Закону СРСР "Про державне підприємство /об'єднання/". Ця норма надала державним арбітражам повноваження визнавати за заявами підприємств недійсними повністю або частково акти міністерств, відомств, інших вищих державних органів, що не відповідали їх компетенції або були видані з порушенням вимог законодавства.

Норми цього провадження були закріплені в додатковій ХУ главі Правил розгляду господарських спорів державними арбітражами постановою Ради Міністрів СРСР від 16 квітня 1988 року. Зазначені нормативні акти започаткували якщо не злом командно-адміністративної системи, то її суттєве послаблення. Таким чином впроваджувався арбітражний контроль за діяльністю значної частини державного апарату переважно органів виконавчої ланки влади.

Розгляд справ за нормами цього провадження виявив потребу в застосуванні інститутів позовного провадження, таких як відмова у прийнятті заяви, зупинення провадження у справі та його поновлення, а також деяких інших. Але головним було те, що зазначена категорія справ за своєю природою мала ознаки спору про право. Тому в Арбітражному процесуальному кодексі України розгляд справ

цієї категорії передбачений за нормами позовного провадження.

В чинному законодавстві різко звузилось коло господарських спорів, що вирішуються несудовими органами. В більшості випадків процесуальна форма здійснення повноважень цих юрисдикційних органів щодо розгляду спорів не закріплена в законодавстві. Інакше кажучи, повноваження щодо вирішення господарських спорів не відокремлені від їх функцій щодо оперативно-виконавчої або контролюючої діяльності. Саме так, тобто в адміністративному порядку, вирішують спори органи Державного митного комітету, Державної податкової інспекції, Держстандарту, Державних інстанцій по контролю за цінами України. Характерними особливостями розгляду господарських спорів даними органами є:

1. Сторонами цих спорів є суб'єкти господарської діяльності і названі державні органи, а не особи, які безпосередньо постраждали від порушень законодавства зазначеними суб'єктами.

2. Усі ці державні органи виступають водночас як юрисдикційний орган, що дає правову оцінку порушенням законодавства і приймає рішення.

3. В системах митної і податкової служби повноваження юрисдикційного органу виконує вища ланка цих систем /статті 12, 14 Закону "Про державну податкову службу в Україні", стаття 152 Митного Кодексу України/.

4. Рішення цих юрисдикційних органів можуть бути оскаржені в суді /крім випадків, перелічених в статті 12 Арбітражного процесуального кодексу України/.

На відміну від зазначених державних органів Антимонопольний комітет України має вирішувати спори за процедурою, що визначена в законодавстві. В статті 23 Закону України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції

у підприємницькій діяльності" передбачено, що порядок розгляду справ за фактами порушення антимонопольного законодавства визначається Положенням про Антимонопольний комітет України.

З огляду на коло повноважень Антимонопольного комітету /стаття II Закону/, таких як дача підприємцям обов'язкових для виконання розпоряджень про примусовий поділ монопольних утворень, припинення неправомірних угод між підприємцями тощо, процедурна форма їх здійснення вимагає, по-перше, детальної регламентації, що надавала б можливості для захисту законних інтересів сторін, а, по-друге, закріплення її на рівні Закону.

В Арбітражному процесуальному кодексі України /стаття 12/ і Цивільному процесуальному кодексі України /стаття 25/ передбачено, що всі господарські і більша частина цивільних спорів /за винятком спорів, що виникають із трудових і сімейних відносин/ можуть бути передані сторонами на вирішення третейського суду.

Законодавство про статус третейського суду, що діє зараз на Україні, дуже недосконале. Воно окладається з Положення про третейський суд, яке прийнято у вигляді Додатка до Цивільного процесуального кодексу України і затвердженого постановою Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР від 30 грудня 1975 року № 121, Положення про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями і установами /із змінами і доповненнями, внесеними постановою Державного арбітражу СРСР від 28 червня 1991р. № 10/. Перший із зазначених нормативних актів регламентує порядок утворення третейських судів і процедуру вирішення ними спорів виключно між

громадянами, а другий – між юридичними особами.

Зараз розробляється проект Закону України, що визначить правові засади утворення і діяльності всіх третейських судів. Передбачається, що третейський суд під час вирішення спорів повинен додержуватись принципів диспозитивності, рівноправності сторін, змагальності. Виходячи з природи третейського суду, як класичної форми арбітражу, необхідно встановити в законодавстві певний мінімум обов'язкових процесуальних принципів і норм, які повинні додержувати третейські судді для забезпечення прав та інтересів сторін. Наприклад, вони не повинні вирішувати спори, не заслухавши пояснень сторін, не надавши їм рівних можливостей для подання доказів тощо. Зазначений мінімум обов'язкових процедурних правил надать будь-якому третейському розглядові в нашій країні властивостей юрисдикційної цивілізованості, стандарти якої передбачені в цілій низці міжнародно-правових документів. Серед цих документів найважливіше значення мають Арбітражний регламент КНСІТРАЛ, Типовий Закон КНСІТРАЛ про міжнародний торговельний арбітраж та Європейська Конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж. Норми цих документів розглядають арбітраж як добровільно обраного за угодою між сторонами посередника в їх спорі. З огляду на це принципове положення регламентуються процедурні відносини, що виникають при вирішенні спорів. Головний лейтмотив правил зазначених документів полягає в тому, що третейський суд не може бути пов'язаний правилами національного судочинства. Сторони незалежно від організаційно-правової форми третейського суду мають переважне право на встановлення процедури вирішення спорів. В цьому плані особливе значення має співвідношення між регламентами розгляду спорів, що затверджу-

ються засновниками постійно діючих третейських судів, і угодою сторін, які звертаються до цих судів, про порядок вирішення спору. Виходячи із змісту міжнародно-правових документів слід віддавати пріоритет угоді сторін перед регламентом у разі їх колізії. Це правило слід закріпити і в майбутньому законі про третейські суди.

В цьому ж законі або в Арбітражному процесуальному кодексі України слід визначити коло господарських спорів, що не можуть бути предметом третейського розгляду. До зазначеного кола слід віднести спори про визнання недійсними актів ненормативного характеру, виданих державними органами, а також спорів, що виникають при укладенні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, заснованих на державному замовленні. Ці категорії господарських спорів з огляду на їх характер можуть вирішуватись лише державними органами судової влади.

В поєднанні адміністративно-правового і процесуального підходів є організація доарбітражного врегулювання господарських спорів.

Інститут доарбітражного врегулювання господарських спорів за своїм змістом є втіленням нормативних засад господарського права, що спрямовані на заохочення суб'єктів економічних відносин безпосередньо врегульовувати спори між собою. Цей принцип був вперше закріплений в правилах розгляду і вирішення майнових спорів органами держарбітражу, що були видані Держарбітражем при РНК СРСР в 1934 р. Пізніше ряд науковців прагнули обґрунтувати це нормативне положення як принцип арбітражного процесу. Мета впровадження зазначеного принципу в дійсності була суто прагматична: обмежити надходження тих справ до арбітражів,

які можуть бути врегульовані безпосередньо сторонами. Відповідно до цього принципу спори могли бути передані на вирішення арбітражу лише після додержання сторонами встановленого законодавством порядку їх доарбітражного врегулювання. Звідси на позивачеві, як на закріпленому в законодавстві ініціаторові процедури безпосереднього врегулювання спору, лежав обов'язок залучати до заяви докази, що свідчать про прийняття ним заходів доарбітражного врегулювання спорів.

Принцип безпосереднього врегулювання господарських спорів закріплений і в Арбітражному процесуальному кодексі України /Розділ II, статті 5-II/. В цьому Кодексі безпосереднє врегулювання господарських спорів передбачено в якості передумови права на пред'явлення позову. Виконання процедур доарбітражного врегулювання спорів, таким чином, суттєво впливає на організацію позовного провадження і є одним з важливих чинників, що визначає своєрідність арбітражного варіанту цього провадження, на відміну від варіанту позовного процесу, закріпленого в ЦПК України. Однак інститут безпосереднього врегулювання господарських спорів не може бути визнаний як принцип судово-арбітражного процесу, незважаючи навіть на те, що його регламентація передбачена в АПК України. Цей інститут лише обмежує можливості порушення провадження у справі або його руху, але не визначає характер самого процесу, бо його призначення допоміжне і полягає в тому, щоб зробити об'єктом судово-арбітражного розгляду лише ті спори, в яких сторони не змогли порозумітися і прийти до взаємної згоди. Як правило, предметом зазначених спорів є дійсно складні питання, що вимагають компетентного розгляду.

АПК України сприйняв традиційну класифікацію видів безпосе-

реднього врегулювання господарських спорів на загальний і спеціальний. В статті 5 Кодексу закріплено положення, що порядок доарбітражного врегулювання спорів визначається цим Кодексом, якщо інший порядок не встановлено діючим на території України законодавством, яке регулює конкретний вид господарських відносин. В АПК України, таким чином, передбачені загальні правила доарбітражного врегулювання господарських спорів.

В свою чергу, загальні норми доарбітражного врегулювання господарських спорів підрозділяються на правила, які регламентують:

1. Порядок врегулювання спорів, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав /статті 6-9 АПК України/

2. Порядок врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні господарських договорів /стаття 10 АПК України/.

3. Порядок врегулювання спорів, що виникають при зміні та розірванні господарських договорів /стаття 11 АПК України/.

Загальний порядок організації врегулювання спорів, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав - це врегулювання спорів за допомогою інституту претензії. Претензія - це письмовий документ, що надсилається особою, яка вважає, що її права та законні інтереси порушені, до порушника з вимогою відновити ці права та інтереси без втручання юрисдикційних органів.

Порядок пред'явлення і розгляду претензій, визначений в статтях 6-9 АПК України, загалом відтворює норми Положення про порядок пред'явлення і розгляду претензій підприємствами, організаціями, установами і врегулювання розбіжностей по господарських договорах, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 17.10.1973 року /далі - Положення/¹.

Певні зміни у правовому регулюванні інституту претензії викликані, по-перше, встановленими новим господарським законодавством України засадами рівноправності усіх форм власності, по-друге, аналізом досвіду застосування Положення. Стирання відмінностей у правовому статусі державних, колективних та інших господарюючих суб'єктів потягло за собою розширення загального претензійного порядку доарбітражного врегулювання господарських спорів на відносини за участю колгоспів і міжколгоспних організацій, організацій сільгосптехніки, а також зовнішньоторговельних організацій, поставщиків товарів для експорту, замовників імпортних товарів у відносинах між ними.

Оскільки відповідно до статей I, I4 і 2I АПК України до арбітражного суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів можуть звернутись також і іноземні суб'єкти господарської діяльності, що мають статус юридичної особи відповідно до законодавства країни, де вони були утворені, то на них також поширюються загальні або спеціальні норми про обов'язковість доарбітражного врегулювання господарських спорів.

Стаття 5 АПК України встановлює вичерпне коло випадків, на які не поширюються вимоги щодо доарбітражного врегулювання господарських спорів. Такими є спори про визнання недійсними актів ненормативного характеру з підстав, зазначених у законодавстві, а також справи, порушені за заявою прокурора.

Для процедури оскарження актів, що приймаються державними та іншими органами, недоцільно встановлювати перед зверненням до суду обов'язковий порядок безпосереднього порозуміння між заінтересованими сторонами з огляду на властиву за цих обставин їх,

як правило, статусну нерівноправність. Лише у судовому провадженні вони стримують рівний процесуальний статус сторін і тому оскарження актів державних органів починається безпосередньо в суді.

Прокурори звертаються до арбітражних судів в інтересах державних органів, державних підприємств та організацій, як правило, лише тоді, коли останні потребують оперативного втручання судової влади. Тому попередня процедура доарбітражного врегулювання спорів у випадках звернення прокурорів недоцільна.

Законодавець врахував в АПК України досвід застосування претензійної процедури врегулювання господарських спорів і вніс деякі суттєві новації у зазначену процедуру, вдосконаливши її таким чином.

По-перше, виключені строки пред'явлення претензій. В загальному претензійному порядку встановлення зазначених строків зайве, оскільки передбачені в законі строки розгляду претензій входять в межі строків позовної давності, або інакше, перебіг строків позовної давності і строків для пред'явлення і розгляду претензійних вимог починається одночасно. Тому заінтересована особа для належного захисту своїх інтересів повинна встигнути з проведенням претензійної процедури до закінчення строків позовної давності /ст.80 ЦК України/.

По-друге, встановлено, що претензія підлягає розгляду в місячний строк, який обчислюється з дня одержання претензії. В тих випадках, коли обов'язковими для обох сторін правилами або договором передбачено право перевірки забракованої продукції /товарів/ підприємством-виготовлювачем, претензії, пов'язані з якістю та комплектністю продукції /товарів/, розглядаються протягом

двох місяців /стаття 7 АПК України/. В Положенні були інші строки.

По-третє, за необґрунтоване списання у безспірному порядку, претензійної суми винна сторона сплачує другій стороні штраф у розмірі 10 процентів від списаної суми /стаття 8 АПК України/. В Положенні штраф був визначений у розмірі 5 процентів.

Порядок доарбітражного врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні господарських спорів, використовує традиційну конструкцію протоколу розбіжностей. В ст.10 АПК України передбачено, що підприємство, організація, які одержали протокол розбіжностей, зобов'язані протягом 20 днів розглянути його, вжити заходів до врегулювання розбіжностей з другою стороною, включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишилися неврегульованими, передати в цей же строк на вирішення арбітражного суду.

Новація передбачена в частині четвертій статті 10 Кодексу, в якій зазначено, що у випадках, коли підприємство чи організація, які одержали протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні, не передадуть розбіжності, що залишилися неврегульованими, на вирішення арбітражного суду в зазначений строк, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими. В інших випадках договір вважається не укладеним.

В статті 9 Правил розгляду господарських спорів державними арбітражами було закріплено положення, що останні не розглядають спори, які виникають при укладенні договору, заснованому на обов'язковому для обох сторін плановому завданні, якщо інше спеціально не передбачене законодавством або угодою сторін.

Встановлений в АПК України порядок доарбітражного врегулювання розбіжностей суперечить правилу, передбаченому в частині I статті 158 ЦК України, згідно якого відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах визнається

відмовою від пропозиції і водночас новою пропозицією. Цим правилом керуються міжнародні арбітражі, застосовуючи законодавство України при вирішенні спорів, що виникають у процесі зовнішньоекономічної діяльності. Диференціація у законодавчій регламентації порядку врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні господарських і зовнішньоекономічних договорів навряд чи виправдана, оскільки регулювання усіх видів торговельних чи інших угод у єдиному ринковому просторі в межах однієї держави повинно підпорядковуватись єдиному національному правовому режиму. Тому виникає потреба уніфікувати зазначені норми щодо всіх господарюючих суб'єктів України незалежно від сфери їх ділової активності. Правила, що регламентують порядок укладення, зміни, розірвання і виконання усіх господарських договорів, а також про врегулювання спорів, що при цьому виникають та з інших підстав, відносяться до категорії матеріальних, а не процесуальних норм. Тому їх доцільно передбачити в Господарському /Торговому/ Кодексі України, виключивши відповідні статті з АПК України.

Порядок доарбітражного врегулювання спорів, що виникають при зміні та розірванні господарських договорів /стаття II АПК України/, заснований на принципі консенсусу сторін і відтворює норми Положення, за винятком строку. Встановлено, що підприємство чи організація, які вважають за необхідне змінити чи розірвати договір, надсилають пропозицію про це другій стороні за договором.

Підприємство, організація, які одержали пропозицію про зміну чи розірвання договору, повинні відповісти на неї не пізніше 20 днів після одержання пропозиції. Якщо підприємства і організації не досягли згоди щодо зміни чи розірвання договору, а також у разі неодержання відповіді у встановлений строк з

урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення арбітражного суду.

Спеціальний правовий режим доарбітражного врегулювання спорів встановлений в Україні деякими нормативними актами, які регулюють конкретні види господарських відносин. Спеціальні правила претензійного порядку врегулювання спорів передбачені в статті 365 ЦК України і статтях 158-170 Статуту автомобільного транспорту України, а також чинними в Україні Статутом залізниць Союзу РСР /статті 169-176/; Статутом внутрішнього водного транспорту Союзу РСР /статті 218-231/; Повітряним кодексом Союзу РСР /статті 107-109/; Кодексом торгового мореплавання Союзу РСР /статті 294-301/; Статутом зв'язку Союзу РСР /статті 103-104/.

Терміни для пред'явлення претензій, встановлені в зазначених нормах, відносяться до категорії присічних строків, тому що із закінченням їх перебігу присікається або втрачається право на пред'явлення позову. Ці строки не можуть бути зупинені, перервані, а в разі їх пропуску не можуть бути поновлені арбітражним судом. Спеціальний претензійний порядок поєднується із скороченими строками позовної давності і перебіг строку позовної давності починається з дня відповіді на претензію або з дня закінчення строку, встановленого для розгляду претензії.

Такий більш жорсткий порівняно із загальним претензійний порядок встановлений для клієнтів органів транспорту і зв'язку з огляду на особливі умови їх функціонування.

Спеціальні правила встановлені деякими нормативними актами і для порядку врегулювання спорів, що виникають при укладенні, зміні та розірванні певних господарських договорів /Положення про поставки, Правила про договори підяду на капітальне

будівництво, тощо/. Ці правила обов'язково застосовуються для регулювання прямо визначених в чинному законодавстві України категорій господарських договорів /договора поставки, підяду, тощо/. Наприклад, Вищий Арбітражний Суд України в своєму листі від 20.II.92 р. № ОІ-8/І386 роз'яснив, що оскільки на території України діють Правила, при вирішенні питання щодо доарбітражного врегулювання розбіжностей, які виникли при укладанні договорів підяду на капітальне будівництво, слід керуватись пунктом І9 Правил, за винятком абза / 4 щодо передачі деяких спірних питань на вирішення вищестоящих організацій. Всі розбіжності, що залишилися нерегульованими, крім тих, що передбачені статтею І2 АПК, генеральний підрядчик має право передати на вирішення арбітражного суду /пункт 3 статті І9 Закону України "Про інвестиційну діяльність", відповідно до якого спори, що виникають між юридичними особами в результаті інвестиційної діяльності, розглядаються арбітражним судом/.

Аналізуючи спеціальні правила доарбітражного врегулювання спорів, що виникають при укладенні, зміні чи розірванні зазначених господарських договорів можна помітити, що вони майже не відрізняються від відповідних правил, визначених в АПК України. Доцільність такої нормативної диференціації дуже сумнівна і слід, мабуть, уніфікувати зазначені норми, встановивши єдиний порядок врегулювання переддоговірних спорів. Доцільність же збереження спеціального претензійного порядку для деяких конкретних видів господарських відносин /перевозка, послуги зв'язку/ сумнівів не викликає.

Стиквою проблемою адміністративного права і арбітражного процесу є порядок виконання судових рішень.

Органами виконання судових рішень є судові виконавці, які згідно зі статтею 46 Закону про судоустрій України перебувають при районних /міських/ народних судах. За своїм статусом вони є працівниками суду. А звідси випливає, що виконання рішень судової влади покладено на саму судову владу. Це порушує принципи розподілу повноважень між судовою і виконавчою гілками влади відповідно до засад теорії поділу влад. Виконавча влада повинна виконувати як акти законодавчої влади, так і постанови судової влади. А тому органи виконання судових рішень слід передати до складу органів виконавчої влади, найбільш доцільно до системи Міністерства юстиції. Такий варіант реформування органів виконання судових рішень актуалізується також наявною структурою судової влади, яка складається з трьох ланок, тобто загальних, арбітражних судів і Конституційного Суду.

Постанови кожної з цих ланок судової влади вимагають або можуть вимагати примусового виконання. Тому згідно з принципом рівноправності судових систем органи виконання їх постанов повинні бути в однаковому правовому відношенні до кожної ланки судової влади.

Ця доповідь узагальнює довголітні дослідження, які здійснені дисертантом з проблем організації і управління юрисдикційними органами, що вирішують господарські спори, практику роботи в системі арбітражу і підготовлена на основі праць автора, які опубліковані за період з 1985 по 1993 рр. з використанням досвіду розробки концепцій по перебудові судової системи України, арбітражу та підготовки проектів нормативних актів, що регулюють організацію і діяльність арбітражного суду, третейських судів,

компетенцію інших юрисдикційних органів, що розглядають господарські спори.

Основні положення дисертаційного дослідження опубліковані в таких роботах:

1. Хозяйственные споры и порядок их разрешения. - К: Урожай, 1988. - 176 с.

2. Яким бути державному арбітражу України - Радянське право. - 1991. - № 1. - с. 13-15.

3. Где кончаются границы - Хозяйство и право. - 1990. - № 9. - с. 86-89.

4. Арбітраж на етапі переходу до ринкових відносин. - Закон і бізнес. - 1991. - № 3.

5. Арбітражний суд на етапі переходу до ринкових відносин. - Право України. - 1992. - № 9. - с. 3-5.

6. Арбітражний суд в структурі судової влади - Всеукраїнська науково-практична конференція "Законодавство про арбітражний суд України: теорія і практика його застосування": Тези доповідей та наукових повідомлень 14 жовтня 1992 р. - Харків: Укр. юрид. академія, 1992. - с. 3-4.

7. Коли об'єднання не на користь - Урядовий кур'єр. - 9 грудня 1992 р., № 60.

8. Конституційне забезпечення правосуддя у господарських відносинах - Радянське право. - 1991. - № 7 - с. 8-10.

9. Правове забезпечення місцевого самоврядування. Порядок розгляду і вирішення спорів, що виникають між місцевими Радами народних депутатів, Радами та підприємствами, організаціями, установами і громадянами - Закон і бізнес. - 1992. - № 6.

10. Господство Закона - единственный путь к правовому государству - Рабочая газета. - 13 марта 1990 г., № 59 /10037/.

11. Рассудит арбитр - Правда Украины. - I декабря 1990 г., № 276 /14741/.

12. На підприємницький "ринг" - з арбітром - Світ ділової людини. - 1991. - № 1-2. - с. 15-17.

13. Арбітраж розсудить - Голос України. - 2 лютого 1991. № 23.

14. Арбітражний суд: раніше кишеньковий. А нині? ... /інтерв'ю/ - Голос України. - 8 липня 1992 р., № 127 /377/.

15. Право и договорные обязательства. - К.: о-во "Знание" УССР, 1985. - 48 с.

16. Роль имущественных санкций в обеспечении договорных обязательств промышленных предприятий отрасли строительства по поставкам. Методические рекомендации по изучению раздела курса "Хозяйственное законодательство" /в соавторстве/ - К.: КБ ЦМШЮ 1986. - 20с.

17. Правое регулирование поставок / в соавторстве/ - К.: Политиздат Украины, 1989. - 255 с.

18. Методические рекомендации об организации претензионной работы на предприятии. - К.: Киевский общественный научно-исследовательский институт адвокатуры при Президиуме Киевской областной коллегии адвокатов, 1989.-93 с.

19. Щв гальмує укладення договорів поставки - Радянське право. - 1990. - № 4. - с.3-6.

20. Перегляд рішень у спорах, що впливають з порушень строків поставки та з недопоставки - Радянське право. - 1990. - № 7. - с.9-12.

21. Пути и перспективы взаимодействия кафедры хозяйственного права КГУ и Госарбитража УССР в деле подготовки юридических

кадров - Пути совершенствования преподавания хозяйственного права:
Рекомендации международной научно-методической конференции. -
Киев, 24-26 мая 1990 г. - Киев. 1991. - с.28-30.

Загальний обсяг публікацій ЗІ.2 друкованих аркушів.

Підп. до друку. 19 05 93

Формат 60 × 84 $\frac{1}{8}$ Папір офс.

Друк офс. Умови. друк. арк. 3,4

Обл.-вид. арк. 1,3 тир. 130

Зам. 3-3693.

Київська книжкова друкарня наукової книги. Київ, Решіна, 4.

465758

AB 27.597